DAVLATNING KELIB CHIQISHI VA SIYOSIY HOKIMIYAT LEGITIMLIGI: TOMAS GOBBS, JON LOKK VA JAN-JAK RUSSO IJTIMOIY SHARTNOMA NAZARIYALARINING QIYOSIY TAHLILI

Karabayev O.P.
“Class-school” xususiy maktabi
tarix fani o‘qituvchisi
E-mail: ozodbekkarabayev214@gmail.com
Tel.: +998931871873
https://doi.org/10.5281/zenodo.23230434

Kalit so‘zlar: davlatning kelib chiqishi, siyosiy hokimiyat, siyosiy legitimlik, ijtimoiy shartnoma, ijtimoiy kelishuv, tabiiy holat, xalq roziligi, suverenitet, davlat hokimiyati, legitimatsiya, **Tomas Gobbs, Jon Lokk, Jan-Jak Russo, Jon Rols, Maks Veber**, siyosiy falsafa, siyosiy ta’limotlar.

KIRISH.

Davlatning vujudga kelishi va siyosiy hokimiyatning legitimligi siyosiy falsafa va siyosiy nazariyaning muhim masalalaridan biridir. Insonlarning tabiiy holatdan siyosiy jihatdan tashkil etilgan jamiyatga o‘tishi, davlat hokimiyatining shakllanishi hamda uning fuqarolar tomonidan tan olinishi turli nazariyalar orqali izohlangan. Shular orasida **ijtimoiy shartnoma nazariyasi** davlat va siyosiy hokimiyatni insonlarning o‘zaro kelishuvi natijasi sifatida tushuntirishi bilan alohida ahamiyatga ega.

Mazkur nazariyaning klassik rivojida **Tomas Gobbs, Jon Lokk va Jan-Jak Russo** alohida o‘rin tutadi. Ularning umumiy jihati davlatning kelib chiqishini ijtimoiy kelishuv bilan bog‘lash bo‘lsa-da, tabiiy holat, inson tabiati, suverenitet va siyosiy hokimiyat legitimligi masalalarida ular o‘rtasida muhim farqlar mavjud. Gobbs davlatni xavfsizlik va tartibni ta’minlovchi kuchli suveren hokimiyat sifatida asoslagan bo‘lsa, Lokk hokimiyatning legitimligini xalq roziligi va tabiiy huquqlarni himoya qilish bilan bog‘laydi. Russo esa siyosiy hokimiyatning asosini xalq suvereniteti va umumiy iroda konsepsiyasida ko‘radi.

Ushbu qarashlarni qiyosiy o‘rganish davlatning kelib chiqishi, hokimiyatning legitimlik manbalari hamda fuqaro va davlat o‘rtasidagi siyosiy munosabatlarning nazariy asoslarini aniqlash imkonini beradi. **Tadqiqotning maqsadi** T.Gobbs, J.Lokk va J.Russoning ijtimoiy shartnoma konsepsiyalarini qiyosiy tahlil qilish orqali davlatning kelib chiqishi va siyosiy hokimiyat legitimligining asosiy nazariy jihatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot doirasida ijtimoiy shartnoma nazariyasining mazmuni, mutafakkirlarning tabiiy holat, davlat, suverenitet va xalq roziligi haqidagi qarashlari hamda siyosiy hokimiyat legitimligiga oid yondashuvlari tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqotda davlatning kelib chiqishi va siyosiy hokimiyat legitimligini ijtimoiy shartnoma nazariyasi doirasida o‘rganish uchun **qiyosiy-tarixiy, konseptual va tizimli tahlil metodlaridan** foydalanildi. Qiyosiy-tarixiy metod orqali Tomas Gobbs, Jon Lokk va Jan-Jak

Russoning siyosiy qarashlari ularning shakllangan tarixiy va intellektual muhitini hisobga olgan holda o‘rganildi. Konseptual tahlil yordamida “tabiiy holat”, “ijtimoiy shartnoma”, “suverenitet”, “xalq roziligi” va “siyosiy legitimlik” tushunchalarining mazmuni aniqlashtirildi. Tizimli tahlil asosida esa davlatning vujudga kelishi, siyosiy hokimiyat va uning legitimligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilindi.

Tadqiqotning nazariy manbasini, avvalo, Gobbsning Leviafan, Lokkning Davlat boshqaruvi haqida ikki traktat va Russoning Ijtimoiy shartnoma to‘g‘risida asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar tashkil etadi. Ushbu manbalar asosida uch mutafakkirning davlat va hokimiyat haqidagi konsepsiyalari yagona mezonlar asosida qiyoslandi.

TADQIQOT NATIJALARI.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, Gobbs, Lokk va Russo davlatning kelib chiqishini insonlarning siyosiy jamiyatni shakllantirishga qaratilgan kelishuvi bilan bog‘lasalar-da, ushbu kelishuvning sababi va siyosiy oqibatlarini turlicha izohlaydilar.

Gobbs konsepsiyasida davlatning vujudga kelishining asosiy sababi **xavfsizlik va tinchlikka ehtiyoj** hisoblanadi. Tabiiy holatda yagona majburiy hokimiyatning mavjud emasligi insonlar o‘rtasida nizolar va o‘zaro ishonchsizlikni kuchaytiradi. Shu sababli shaxslar umumiy hokimiyatni shakllantirib, uning ixtiyoriga katta vakolatlar beradi. Natijada kuchli suveren hokimiyat siyosiy tartibning asosiy kafolatiga aylanadi.

Lokk esa tabiiy holatni Gobbsga nisbatan ijobiyroq talqin qiladi. Insonlar tabiiy holatda ham hayot, erkinlik va mulk kabi tabiiy huquqlarga ega. Biroq ularni xolis va samarali himoya qiluvchi umumiy hokimiyatning mavjud emasligi muammo tug‘diradi. Shuning uchun ijtimoiy shartnoma davlatni tashkil etish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Lokkda davlatning vakolati cheklangan bo‘lib, uning asosiy vazifasi fuqarolarning tabiiy huquqlarini himoya qilishdan iborat.

Russo konsepsiyasida esa asosiy masala davlatning mavjudligidan ko‘ra **legitim siyosiy tartibni shakllantirish** bilan bog‘lanadi. Uning fikricha, siyosiy hokimiyat xalqning umumiy irodasiga tayanishi kerak. Shu sababli suverenitet alohida hukmdorga emas, xalqqa tegishli bo‘ladi. Siyosiy hokimiyatning legitimligi uning xalqning umumiy manfaatini ifodalashi bilan belgilanadi.

MUHOKAMA.

Tadqiqot natijalari ijtimoiy shartnoma nazariyasida davlatning kelib chiqishi va siyosiy hokimiyat legitimligi o‘zaro chambarchas bog‘liq masalalar ekanini ko‘rsatadi. Gobbs, Lokk va Russo davlatning shakllanishini insonlarning kelishuviga bog‘lasalar-da, ularning kelishuvga olib kelgan ehtiyoj va undan kelib chiqadigan siyosiy tartib haqidagi qarashlari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Mazkur farqlar, avvalo, inson tabiati, tabiiy holat va siyosiy hokimiyatning asosiy maqsadi haqidagi turlicha tasavvurlardan kelib chiqadi.

Gobbs konsepsiyasida siyosiy hokimiyatning legitimligi, avvalo, **xavfsizlik va tartibni ta’minlash qobiliyati** bilan izohlanadi. Uning yondashuvida insonlar siyosiy hokimiyatga bo‘ysunish orqali tabiiy holatdagi xavfsizliksizlikdan xalos bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu sababli Gobbs kuchli suveren hokimiyatni ijtimoiy barqarorlikning zarur sharti sifatida ko‘radi. Biroq bu yondashuvning muammoli jihati shundaki, xavfsizlikni ustuvor mezon sifatida belgilash hokimiyat vakolatlarini haddan tashqari kengaytirish xavfini yuzaga

keltiradi. Natijada siyosiy tartib va individual erkinlik o‘rtasidagi muvozanat masalasi paydo bo‘ladi.

Lokk konsepsiyasi mazkur muammoga boshqa nuqtayi nazardan yondashadi. U davlatni inson huquqlarining manbai emas, balki ularni himoya qilish vositasi sifatida talqin qiladi. Shuning uchun hokimiyat xalq roziligiga ega bo‘lishi va qonun doirasida faoliyat yuritishi kerak. Lokkning qarashlarida davlatning legitimligi uning mavjudligi bilan emas, balki **o‘z vakolatlarini qanday amalga oshirishi** bilan belgilanadi. Bu jihat ijtimoiy shartnoma nazariyasini hokimiyatni cheklash, fuqarolarning siyosiy huquqlarini himoya qilish va hukumatning javobgarligi g‘oyalari bilan bog‘laydi.

Russo esa legitimlik muammosini xalq suvereniteti nuqtayi nazaridan yanada kengroq qo‘yadi. Uning konsepsiyasida hokimiyatning qonuniy mavjudligi uning legitimligini avtomatik ravishda ta’minlamaydi. Haqiqiy legitimlik siyosiy hokimiyatning **umumiy iroda**ga tayanishi va umumiy manfaatni ifodalashi bilan bog‘liq. Shu jihatdan Russo qarashlari fuqarolarning siyosiy jarayondagi faol ishtiroki va xalqning hokimiyat manbai sifatidagi rolini kuchaytiradi.

Uch mutafakkir qarashlarini birgalikda ko‘rib chiqish siyosiy legitimlikning murakkab va ko‘p o‘lchamli hodisa ekanini ko‘rsatadi. Gobbs uning **tartib va xavfsizlik** jihatini, Lokk **rozilik va huquq** jihatini, Russo esa **xalq suvereniteti va umumiy manfaat** jihatini asosiy o‘ringa qo‘yadi. Shunday qilib, siyosiy hokimiyatning legitimligini faqat bitta mezon bilan izohlash yetarli emas. Barqaror siyosiy hokimiyat bir vaqtning o‘zida xavfsizlikni ta’minlashi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishi hamda jamiyatning siyosiy irodasini ifodalashi zarur.

Qiyosiy tahlil yana bir muhim jihatni ko‘rsatadi: ijtimoiy shartnoma nazariyasi davlatning kelib chiqishini tushuntirishdan tashqari, **hokimiyatning chegaralari va fuqarolarning siyosiy maqomi** haqidagi masalalarni ham shakllantirgan. Gobbsda fuqaro, avvalo, xavfsizlikni ta’minlovchi suveren hokimiyatga bo‘ysunuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lsa, Lokkda u tabiiy huquqlarga ega bo‘lgan va hokimiyatni roziligi bilan shakllantiruvchi shaxs sifatida ko‘rinadi. Russoda esa fuqaro siyosiy hamjamiyatning faol a’zosi va suverenitetning bevosita tashuvchisiga aylanadi.

Shu nuqtayi nazardan, Gobbsdan Lokk va Russoga tomon kuzatiladigan nazariy rivojlanishni siyosiy hokimiyatning asoslanish mezonlari o‘zgarishi sifatida talqin qilish mumkin. Gobbsda **“xavfsizlik uchun hokimiyat”**, Lokkda **“huquqlarni himoya qilish uchun hokimiyat”**, Russoda esa **“xalq irodasini ifodalovchi hokimiyat”** modeli ustuvorlik qiladi. Bu farq ijtimoiy shartnoma nazariyasining yagona va qat’iy model emas, balki siyosiy legitimlikni turli nuqtayi nazarlardan tushuntiruvchi nazariy yo‘nalish ekanini ko‘rsatadi.

Biroq ushbu konsepsiyalarni zamonaviy siyosiy tizimlarga bevosita ko‘chirish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Chunki Gobbs, Lokk va Russo o‘z nazariyalarini zamonaviy demokratik institutlar, konstitutsiyaviy nazorat va siyosiy plyuralizm shakllanishidan oldingi tarixiy sharoitda ishlab chiqqanlar. Shunga qaramay, ularning davlat hokimiyatining manbai, fuqarolarning roziligi, huquqlarni himoya qilish, suverenitet va siyosiy javobgarlik haqidagi g‘oyalari bugungi siyosiy legitimlik nazariyasining muhim intellektual asoslaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Demak, ijtimoiy shartnoma nazariyalarining qiyosiy tahlili davlatni faqat majburlov vositasi sifatida emas, balki fuqarolar va hokimiyat o‘rtasidagi muayyan siyosiy kelishuvga

asoslangan institut sifatida tushunishga imkon beradi. Siyosiy hokimiyatning barqarorligi esa faqat kuch bilan emas, balki uning **legitimligi, huquqiyligi, xalq roziligi va umumiy manfaatga muvofiqligi** bilan belgilanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy shartnoma nazariyasi davlatning kelib chiqishi va siyosiy hokimiyat legitimligini tushuntirishda muhim nazariy-metodologik yondashuvlardan biridir. Tomas Gobbs, Jon Lokk va Jan-Jak Russo davlatning vujudga kelishini insonlarning siyosiy hamjamiyatni shakllantirishga qaratilgan kelishuvi bilan bog‘lasalar-da, ushbu kelishuvning sabablari, mazmuni va siyosiy oqibatlarini turlicha talqin qilganlar.

Qiyosiy tahlil Gobbs konsepsiyasida xavfsizlik va siyosiy tartib, Lokk ta’limotida tabiiy huquqlar va xalq roziligi, Russo qarashlarida esa xalq suvereniteti va umumiy iroda siyosiy hokimiyat legitimligining asosiy mezonlari sifatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Shu jihatdan ularning nazariyalari bir-birini to‘liq inkor etuvchi emas, balki siyosiy legitimlikning turli jihatlarini yorituvchi konseptual yondashuvlar sifatida baholanishi mumkin.

Tadqiqotning muhim xulosalaridan biri shundaki, davlat hokimiyatining mavjudligi uning legitimligini avtomatik ravishda anglatmaydi. Hokimiyatning legitimligi uning qanday shakllanganligi, fuqarolarning roziligiga qay darajada tayanishi, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishi, umumiy manfaatni ifodalashi hamda siyosiy tartib va barqarorlikni ta’minlashi bilan belgilanadi. Shu ma’noda ijtimoiy shartnoma g‘oyasi hokimiyat va fuqaro o‘rtasidagi munosabatlarni faqat bo‘ysunish munosabati sifatida emas, balki o‘zaro huquq va majburiyatlarga asoslangan siyosiy munosabat sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, Gobbsdan Lokk va Russoga tomon rivojlangan ijtimoiy shartnoma konsepsiyalarida siyosiy hokimiyatni asoslash mezonlari xavfsizlik va tartibdan huquq va rozilikka, undan esa xalq suvereniteti va umumiy manfaatga tomon kengayib borganini ko‘rish mumkin. Mazkur nazariy meros bugungi kunda ham siyosiy hokimiyatning legitimligi, davlatning fuqarolar oldidagi mas’uliyati va xalqning siyosiy jarayondagi o‘rni kabi masalalarni nazariy jihatdan anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Hobbes, T. Leviathan. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
2. Locke, J. Two Treatises of Government. Ed. Peter Laslett. — Cambridge: Cambridge University Press, 1988. Cambridge University Press
3. Rousseau, J.-J. The Social Contract and Other Later Political Writings. Ed. Victor Gourevitch. — Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
4. Rousseau, J.-J. Discourse on the Origin of Inequality. — Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1992.
5. Weber, M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Ed. Guenther Roth, Claus Wittich. — Berkeley: University of California Press, 1978. Lawcat
6. Bovens, M. Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework // European Law Journal. — 2007. — Vol. 13, No. 4. — P. 447–468. — DOI: 10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x. DOI

7. Riley, P. Will and Political Legitimacy: A Critical Exposition of Social Contract Theory in Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, and Hegel. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
8. Hampton, J. Hobbes and the Social Contract Tradition. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
9. Tuck, R. The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant. — Oxford: Oxford University Press, 1999.
10. Simmons, A. J. The Lockean Theory of Rights. — Princeton: Princeton University Press, 1992.
11. Pateman, C. The Sexual Contract. — Stanford: Stanford University Press, 1988.
12. Gough, J. W. The Social Contract: A Critical Study of Its Development. — Oxford: Clarendon Press, 1957.
13. Zack, N. Democracy: A Very Short Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2023. OUP Academic
14. Wolff, J. An Introduction to Political Philosophy. — Oxford: Oxford University Press, 2006.